TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI VA AXLOQIY JIHATLARI (O'ZBEKISTON MISOLIDA)

Abdurasulov Olimjon Avalbayevich
O`RBPKQTMarkazi falsafa fanlari nomzodi, dotsent.
abdurasulov.olimjon1966@gmail.com.
ORCID https://orcid.org/0009-0003-1240-7967
Tel: +99888 541-66-99

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning psixologik xavfsizlik va axloqiy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya sharoitida sun'iy intellektning o'quv jarayoniga kirib kelishi nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki psixologik va etik muammolarni yuzaga keltirmoqda. Tadqiqotda o'quvchilarning psixologik holati, mustaqil fikrlash darajasi, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi hamda pedagogik jarayonda axloqiy mas'uliyat masalalari kompleks o'rganilgan. O'zbekiston ta'lim tizimi misolida sun'iy intellektdan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari aniqlanib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, psixologik xavfsizlik, axloqiy muammolar, raqamli transformatsiya, o'quvchi shaxsi, pedagogika, O'zbekiston ta'lim tizimi, kiberxavfsizlik.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические аспекты безопасности и этики использования технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе. В условиях цифровой трансформации внедрение искусственного интеллекта в учебный процесс не только повышает качество образования, но и создает психологические и этические проблемы. В исследовании комплексно изучены вопросы психологического состояния учащихся, уровня самостоятельного мышления, безопасности персональных данных и нравственной ответственности в педагогическом процессе. На примере системы образования Узбекистана выявлены положительные и отрицательные аспекты использования искусственного интеллекта и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, психологическая безопасность, этические проблемы, цифровая трансформация, личность ученика, педагогика, система образования Узбекистана, кибербезопасность.

Abstract: This article analyzes the psychological safety and ethical aspects of using artificial intelligence technologies in the educational process. In the context of digital transformation, the penetration of artificial intelligence into the educational process not only enhances the quality of education but also poses psychological and ethical challenges. The study comprehensively examined the psychological state of students, their level of independent thinking, personal data security, and issues of moral responsibility in the pedagogical process. The positive and negative aspects of using artificial intelligence were identified using the example of the education system of Uzbekistan, and practical recommendations were developed.

Keywords: artificial intelligence, psychological security, ethical issues, digital transformation, student personality, pedagogy, Uzbekistan's education system, cybersecurity.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt (SI) ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. SI asosidagi platformalar, adaptiv o'qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash vositalari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar ta'lim subyektlarining psixologik holatiga ta'sir ko'rsatib, yangi axloqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham raqamli ta'lim siyosati izchil rivojlanib, sun'iy intellektni ta'limga joriy etish ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Biroq bu jarayonda psixologik xavfsizlik va axloqiy me'yorlarga rioya qilish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi - ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning psixologik va axloqiy jihatlarini ilmiy tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Sun'iy intellektning ta'limga ta'siri masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, R. Luckin SI ning o'quv jarayonidagi individual yondashuvni kuchaytirishini ta'kidlaydi.[1]. W. Holmes va boshqalar esa SI ta'limda imkoniyatlar bilan birga etik xavflarni ham yuzaga keltirishini ko'rsatadi.[2]. Psixologik xavfsizlik masalasi A. Bandura (ijtimoiy o'rganish nazariyasi) [3] va E. Deci va R. Ryan (o'z-o'zini belgilash nazariyasi) [4] ishlarida muhim o'rin tutadi. Ularning fikricha, o'quvchining mustaqilligi va ichki motivatsiyasi buzilishi uning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

O'zbekiston olimlari orasida ham raqamli ta'lim va psixologik xavfsizlik masalalari o'rganilmoqda. Jumladan, mamlakatimizda ta'limni raqamlashtirish jarayonida yoshlarning psixologik barqarorligi, axborot madaniyati va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish muhim deb qaralmoqda. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar ko'proq texnologik imkoniyatlarga qaratilgan bo'lib, psixologik va axloqiy jihatlar yetarli darajada kompleks o'rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: *Nazariy tahlil metodi* – sun'iy intellekt va psixologik xavfsizlik bo'yicha ilmiy manbalarni o'rganish; *Taqqoslash metodi* – xorijiy va milliy tajribani solishtirish; *Sotsiologik yondashuv* – ta'lim jarayonidagi subyektlarning (o'qituvchi va talabalar) xatti-harakatlarini tahlil qilish; Tizimli yondashuv – muammoni kompleks ravishda o'rganish; *Kontseptual modellashtirish* – SI asosidagi ta'lim tizimida psixologik xavfsizlik modelini ishlab chiqish. Tadqiqot predmeti – ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan psixologik va axloqiy muammolardir.

Ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish jarayoni o'zining murakkab va ko'p qatlamli psixologik ta'sir mexanizmlariga ega bo'lib, u o'quvchi shaxsining kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim platformalari o'quv materiallarini individuallashtirish orqali bilim olish samaradorligini oshiradi, biroq bu jarayon o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatini qisqartirish xavfini ham yuzaga keltiradi. Chunki o'quvchi tayyor algoritmik yechimlarga tayanib qolgan sari, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaydi. Bu holat ayniqsa yuqori sinf o'quvchilari va talabalar orasida ko'proq kuzatiladi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt vositalarining doimiy qo'llanilishi o'quvchilarda ichki motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Psixologik nuqtai nazardan, bilimni mustaqil izlash va topish jarayoni insonda qoniqish hissini uyg'otadi, ammo SI vositalari orqali tayyor javoblarni tezkor olish bu jarayonni soddalashtirib yuboradi va natijada o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqish susayadi. Shu bilan birga, raqamli muhitda doimiy faoliyat yuritish o'quvchilarda

psixologik charchoq, diqqatning tarqoqligi va raqamli qaramlik kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi. Axloqiy jihatdan esa sun'iy intellektdan foydalanish akademik halollik tamoyillarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Masalan, SI yordamida yozilgan referat yoki ilmiy ishlar mualliflik masalasini murakkablashtiradi, chunki bunda o'quvchining shaxsiy intellektual hissasi aniq ajratilmaydi. Bu esa ta'lim tizimida adolat va baholashning ob'ektivligini ta'minlashda muammolarni yuzaga keltiradi. Shu o'rinda pedagogning roli yanada muhimlashib, u nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy yo'naltiruvchi va nazoratchi sifatida ham faoliyat yuritishi zarur bo'ladi.

O'zbekiston ta'lim tizimi misolida qaraydigan bo'lsak, sun'iy intellektni joriy etish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda, biroq psixologik xavfsizlik va etik me'yorlarni ta'minlashga qaratilgan tizimli yondashuv hali to'liq shakllanmagan. Ayniqsa, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi va SI vositalaridan ongli foydalanish madaniyatini rivojlantirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shu sababli, ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan foydalanishda psixologik muvozanatni saqlash, o'quvchilarning mustaqilligini qo'llab-quvvatlash va axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilish muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sun'iy intellekt ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Har bir o'quvchining bilim darajasi va o'zlashtirish tezligiga mos ravishda material taqdim etilishi o'qitish samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari: o'quv jarayonini avtomatlashtiradi; vaqt va resurslarni tejaydi; bilimlarni monitoring qilishni osonlashtiradi. Sun'iy intellektdan foydalanish quyidagi psixologik xavflarni keltirib chiqarishi mumkin: *a) Mustaqil fikrlashning pasayishi.* O'quvchilar SI vositalariga haddan tashqari tayanib qolishi natijasida tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyati sustlashadi. *b) Motivatsiyaning kamayishi.* Tayyor javoblarni olish imkoniyati ichki motivatsiyani pasaytiradi. *c) Raqamli qaramlik.* O'quvchilar texnologiyalarga psixologik bog'lanib qolishi mumkin. *d) Shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi.* O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari SI tizimlari orqali tarqalish xavfi mavjud. Axloqiy muammolarda esa: *a) Akademik halollik muammosi.* Sun'iy intellekt yordamida yozilgan ishlar plagiat masalasini murakkablashtiradi. *b) Adolat tamoyilining buzilishi.* SI tizimlari barcha o'quvchilarga teng imkoniyat bermasligi mumkin. **c***) Mas'uliyat muammosi.* Qarorlarni SI qabul qilganda, javobgarlik kim zimmasida bo'lishi noaniq bo'lib qoladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida sun'iy intellekt joriy etilmoqda, biroq: pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli darajada emas; psixologik xavfsizlikka oid metodikalar ishlab chiqilmagan; etik me'yorlar hali to'liq shakllanmagan. Shu bilan birga, davlat siyosati darajasida raqamli ta'limni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish katta imkoniyatlar bilan birga jiddiy psixologik va axloqiy muammolarni ham yuzaga keltiradi. Quyidagi xulosalar chiqarildi: birinchidan, sun'iy intellekt ta'lim samaradorligini oshiradi, ammo o'quvchining mustaqil fikrlashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikkinchidan, psixologik xavfsizlikni ta'minlash uchun pedagogik nazorat muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, axloqiy me'yorlar va akademik halollik tamoyillarini qayta ko'rib chiqish zarur. To'rtinchidan, O'zbekiston sharoitida SI dan foydalanishda milliy mentalitet va qadriyatlar hisobga olinishi lozim. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin: SI dan foydalanish bo'yicha etik kodeks ishlab chiqish; pedagoglar uchun maxsus treninglar tashkil etish;

o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; psixologik monitoring tizimini joriy etish; ma’lumotlar xavfsizligini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence*. London: UCL Institute of Education Press.
2. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
3. Bandura, A. (1999). *Social Foundations of Thought and Action*. New Jersey: Prentice Hall.
4. Deci, E., Ryan, R. (2000). *Intrinsic and Extrinsic Motivations*. New York: Academic Press.
5. UNESCO (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris: UNESCO Publishing.
6. OECD (2021). *Digital Education Outlook*. Paris: OECD Publishing.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori (2020). *Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi*. Toshkent.
8. To‘xtaxodjayev, N. (2021). *Pedagogika nazariyasi*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
9. Yo‘ldoshev, J. (2022). *Ta’limda innovatsion texnologiyalar*. Toshkent: Fan nashriyoti.
10. Karimov, I. (2023). *Raqamli ta’lim va yoshlar psixologiyasi*. Toshkent: Universitet nashriyoti.